

SAIPPUA (LÄNSI-SUOMI) ELI MUILA (KARJALA), LIPEÄ, SAPONIT JA AMMONIAKKI

Ensimmäinen Suomalainen saippuatehdas perustettiin Säkijärvelle 1820.

Suurin osa saippuasta oli kuitenkin kotitekoista, varsinkin maaseudulla, 1900-luvun alkuun asti. Sota- ja pula-aikana saippuan kotivalmistus oli runsasta, koska teollista saippuaa ei saanut.

Perinteisessä saippuanvalmistuksessa on **käytetty teurasjätteiden rasvaa eli talia, tuhkalipeäliuosta, vettä ja suolaa**. Puhtaasta rasvasta keitetty saippua ei valmistusvaiheessakaan haise juuri miltään. Mikäli rasva ei ole puhdasta, vaan sen seassa on suolia, jäniteitä tai muuta 'ei-rasvaa', keitos haisee voimakkaasti ja epämiellyttävästi keitettyäessä. Kotisaippuassa ei Suomessa ole käytetty juuri hajusteita, vaikka esimerkiksi hajaveden, ruusu-uutteen tms. lisääminen saippuun on mahdollista keittämisen päätyttyä.

Saippua on perinteisesti valmistettu keittämällä (suolatut) rasvat väkevässä lipeäliemessä vellimäiseksi seokseksi. Marttojen ohjeella tehtäessä parempi tulos saatiin, kun lipeä lisätään kahdessa osassa ja vettä lisätään tarvittaessa. Muutaman tunnin keitetty seos kaadetaan puiseen pesupunkkaan jäähtymään. Astian pinnalle kertyvä hyytynyt saippuakerros leikataan palasiksi, joka nostetaan laudalle kuivumaan. Astian pohjalle jäi tummempi nestemäinen suopa, jolla pestiin mattoja, karheita työvaatteita ja esimerkiksi lattiaa.

Saippuan keittämisessä tai pyykin keittämisessä tarvittava **lipeä valmistettiin** kotiololoissa useimmiten valelemalla esimerkiksi riihessä hyvin poltetun (koivun)tuhkalla täytettyä kangaspussia puutiinin pohjalla kuumalla vedellä tai kiehattamalla kepin varassa riippuvaa tuhkapussia vesipadassa.

Isompia määriä lipeää tehtäessä tai puhtaampaa lipeää tarvitessa panemalla astian pohjalle olkia ja niiden päälle paksu kerros tuhkaa, jota valettiin kuumalla vedellä. Näin saatu neste valutettiin astian alareunassa olevasta reiästä toiseen astiaan. Näin saatua puhdasta lipeää voitiin pesemisen ohella käyttää esimerkiksi kuivatun kalan valmistamiseen livekalaksi.

Suopayrtti ja sen heimoon kuuluvat kasvit ovat olleet luonnontuotteita, joilla on voitu käyttää korvaamaan saippuaa. Kotimainen suopayrtti ei kuitenkaan pesuteholtaan ole kovin suuri, vaikka sitä onkin perinteisesti kasvatettu esimerkiksi karjakeittiöiden seinustalla.

Ennen saippuan ja lipeän keksimistä vaatteita pestiin virtsalla, jonka pesuteho perustuu virtsan sisältämään ammoniakkin likaa liuottaviin hyviin ominaisuuksiin. Esimerkiksi viikinkiaikana virtsaa käytettiin yleisesti pyykin pesemiseen ja valkoisten pellavatekstiilien valkaisuun.

Lähteet:

Saurio Elli, 1942, Marttojen toimia elokuva.

Vuorela, Toivo, 1975. Suomalainen kansankulttuuri ss. 523-528.

PYYKKIKARTTU (ITÄ-SUOMI) ELI KURIKKA (LÄNSI-SUOMI) ELI TAPUIN (PÄIJÄT-HÄMEESTÄ KYMIJOELLE) ELI PAALIKKA (RAJA-KARJALA) TAI PULIKKA

Aiemmin pyykinpesu tapahtui karkeampien kuitujen kuten pellavan kohdalla keittämällä ja villan ja ohuempien kuitujen, kuten ohut puuvilla tai silkki, osalta mekaanisesti hieromalla tai pesukartulla hakkaamalla.

Pyykkikarttu on noin metrin mittainen kädensijallinen puunuija, jossa litteä, leveähkö lapa. Sillä hakattiin eli klapattiin padasta nostettuja lipeisiä vaatteita pyykkipenkin tai rannalla pestessä esimerkiksi kiven päällä. Karttua on voitu käyttää myös huuhtelun yhteydessä, jolloin hakkaamalla on saatu vaatteista saippuavesi irti vähemmällä huuhtelukerroilla.

Karjalassa kartun sijaan on joillain alueilla käytetty pyykinpesussa myös lyhytvartista karstaa. Joissain karjalaisissa talouksissa kartut ovat olleet jopa yhteiskäytössä. Samaa lyhytvartista varstaa on voitu käyttää sekä viljan että pyykinpieksämiseen.

Kuten kaulauslauta, on pyykkikarttukin ollut esine, jolla on näytetty koristelutaitoa tuleville morsiamille. Niinpä museoista voi löytää nykyisin hyvinkin siroja ja koristeellisia pyykkikarttuja. Usein kaikkein yksinkertaisimmat kartut ovatkin hävinneet liian kotoisina välineinä, mutta kirjaillut koristekappaleet ovat säilyneet perheiden muistoesineinä. Lapsille pesukarttu ja sen käyttö on tullut tutuksi Koiramäki kirjoista, joissa Heta pesee pyykkiä kartun avulla.

Mainittakoon vielä, että ainakin Pohjanmaalla on käytetty pesutapahtumassa **pyykkilavitsaa**, joka oli puinen penkki, jolla pyykkiä hakattiin pesukartulla.

Lähteet:

Vuorela, Toivo, 1975. Suomalainen kansankulttuuri ss. 523-528.

PYYKILAUTA eli PESULAUTA

Pyykinpesu käsin on raskasta työtä. Avuksi pesussa on kehitelty pyykkilauta eli pesulauta. Pyykkilaudan alkuperäinen kotipaikka tai keksimisaika ei ole tiedossa, mutta vanhimmat pyykkilautoja edelleen valmistavat yhtiöt ovat aloittaneet toimintansa Amerikassa 1800-luvun loppupuoliskolla.

Pyykkilautoja on valmistettu eri materiaaleista. Vanhin, **puinen**, lauta alkoi yleistyä Suomessa 1900-luvun alussa, mutta varsinainen sesonki osuu 1920-luvulle. Se oli helppo tehdä kotonakin, mutta se vetty nopeasti, tulee säröiseksi ja siitä lähtee tikkuja pesijän käsiin tai pyykkiin.

Puisten lautojen jälkeen kehitettiin sinkkipeltiset laudat, jotka olivat kestävämpiä.

Peltisiä lautoja tavattiin Suomessakin jo 1900-luvun alkupuolella, ja niiden sesonki oli vähän puisten lautojen jälkeen tai samoihin aikoihin. Peltilaudan ongelmana on se, että niiden pinnoitukseen käytetty galvanointi kuluu nopeasti pois ja saattaa ruostuttaa vaateen. Pelti saattaa myös säröillä reunoista ja repiä vaatetta. Käytössä pelti painuu joustavana materiaalina helposti kuhmuille, eikä käyttö ole enää sen jälkeen tehokasta.

1930-luvulla yleistyi **lasiset** pyykkilaudat. Lasin huonona puolena on pidetty sen rikkoontumista. Lasi kestää, jos sitä ei pudoteta tai kolhita eikä sen päälle kaadeta kiehuvaa vettä, mutta kaikki nämä vaarat vaanivat pesijää. Muutoin lasinen lauta oli täydellinen pesemisväline. Se ei kulunut eikä rikkonut vaatetta. Muita pyykkilauta materiaaleja raskaampana lasinen lauta pysyy tukevammin pyykkialjussa oikeassa asennossa, koska sillä ei ole taipumusta nousta kellumaan veden pinnalle.

Uusin tulokas on **muovi**, jolla on samat hyvät ominaisuudet kuin lasilla, mutta se on materiaalina kestävämpi kuin lasi. Syreeni pyykkilauta on muovia ja peräisin 1970-luvun tienoilta.

Maire Hämäläinen antoi Emäntälehdessä 1936 vihjeen laudan käytön tehostamisesta. Sahataa n. 2 cm. paksuisesta laudasta kaksi suorakulmaista kolmiota, joista pidempi suorakulman viereisistä sivuista on 9 cm ja lyhyempi 5 cm. Nämä palaset naulataan tai kiinnitetään messinkiruuveilla pesulautaan 3 cm päähän laudan yläpään kehyspuusta niin, että kolmion teräväkulma osoittaa kehyspuun yläpään. Näin saadaan lautaan pidike, joka pitää laudan tukevasti pyykinpesusaavin reunassa ja pesijän asento tulee oikeaksi. 3 cm on tarkka mitta, sillä muussa asennossa pesijä kastuu helposti tai joutuu olemaan liian kumarassa ja väsyttää itsensä turhaan.

- pyykin hankaukseen
- peltiset ja puiset pyykkilaudat 1900-luvun alusta, mutta yleistyivät vasta 1920-luvulla
- lasiset pyykkilaudat pian sen jälkeen

Nykyisin pyykkilautoja käytetään mökkipyökinpesun ohella huovutuksessa ja musisoinnissa. Erityisesti Yhdysvalloissa on yleistä käyttää pyykkilautaa retrosoittimena.

Lähteet:

Hämäläinen Maire, 1936, Vähän pesulaudasta, Emäntälehti 7-8/1936, s. 229.
Vuorela, Toivo, 1975. Suomalainen kansankulttuuri.

HIEROMAPYTTY, PYYKKIPUNKKA, PESUPALJU, PESUSOIKKO

Pesupaljuksi sanotaan kolmijalkaiseksi puusta tehtyä korvatonta matalaa saavia, jonka jalat ovat samasta puusta kuin saavin reunat. Saavin pohjalla tai useimmiten alhaalla yhden laudan alareunassa on tapilla varustettu reikä, josta vesi päästetään pois pyykin joukosta.

Pyykkipunkka on puinen tai myöhemmin peltinen soikionmallinen pesuastia joita on käytetty pyykinpesuun. Toisin kuin paljussa, punkassa ei ole tapillista reikää, vaan se on tyhjennettävä kaatamalla.

Peltiset pesupunkat alkoivat yleistyä 1900-luvun alusta.

Lähteet:

Vuorela, Toivo, 1975. Suomalainen kansankulttuuri ss. 523-528.

PYYKKIMÄNTÄ, PESUKÄSI; PESEMISEN APUVÄLINEET

Pyykkimäntä oli 1950-luvun ”pesukone yksinkertaisemmassa ja halvemmassa muodossa”. Pyykkimäntä on varteen kiinnitetty suppilo, jonka avulla voitiin pyykin hankaamisvaihe ohittaa.

Pesukättä käytettiin pyykin apuvälineenä hankaukseen päältäpäin. Väline muistuttaa kädessä pidettävää rikkaruohojen kitkennässä käytettyä haraa, jossa on puusta tehdyt rullat. Pesukäden avulla nyrkkipyykki luonnistui helpommin.

PYYKINPESUKONEET

Pyykkikoneiden historia on varsin lyhyt. Käsikäyttöistenkin pesukoneiden aika ulottuu vain mutaman vuosikymmenen taakse.

Martat ovat neuvoneet ensimmäisen kerran pyykkikoneen hankinnassa 1930-luvulla, jolloin suositeltiin konetta isoihin kotitalouksiin, mutta vain silloin, kun rahat konetta varten oli jo säästössä. Osamaksua ei suositeltu kalliiden korkojen vuoksi vaikka pyykin pesuun saattoi mennä isossa kotitaloudessa viikossa kahden ihmisen työpanos kahden pitkän päivän ajalta ja koneen kanssa samasta määrästä pyykkiä selvisi yksi ihminen yhdessä pitkässä työpäivässä.

Vähän myöhemmin koteihin alkoi ilmaantua puusta valmistettua kannellisen, alaspäin levenevän saavin mallista, edestakaisin pumpattavalla kammella varustettua ”Emännänapua”, jonka yleistyminen jäi 1940-luvulle. Tuolloin maaseudun kotitalouksista vielä ¾ oli vailla vesijohtoa. Vesi nostettiin padasta Emännänapuun ja pyykki huuhdottiin pesemisen jälkeen saavissa tai isossa sementtialtaassa saunalla tai varikeittiössä.

Työtehoseuran suurnäyttelyssä marraskuussa 1948 esiteltiin suomalaisille ensimmäinen sähköllä toimiva ”jokakodin” pyykinpesukone. Koneen sisäseinässä oleva pulsaattori korvasi raskaan hieromisvaiheen pyörittämällä vaatteita pesuliuoksessa. Koneen yläreunassa oleva kannesta väännettävä puristin helpotti osaltaan pyykin vääntämistä.

Tästä englantilaisesta ihmekoneesta - Hooverista - tuli käsite vuosiksi eteenpäin, vaikka kotimaiset Upo ja Rosenlew alkoivat nopeasti valmistaa omia pulsaattorikoneitaan.

Martatkin hoitivat oman osuutensa: ellei vielä ollut varaa ostaa ikiomaa konetta, hankittiin sellainen yhteiseksi yhdistyksen käyttöön joko marttalassa käytettäväksi tai vuokrattavaksi kotiin. Huomioitavaa on, että tuolloin oli vielä isoja alueita maaseudusta ilman sähköä.

Ensimmäiset automaattiset pyykinpesukoneet tulivat Työtehoseuraan esittelyihin 1958, mutta niiden yleistyminen ei ollut yhtä hurjaa kuin pulsaattorikoneiden, joita myytiin ensimmäisen viiden vuoden aikana Suomessa peräti 30.000 kappaletta.

Vajaan 50 vuoden kuluessa on edetty käsikäyttöisistä, puisista pesukoneista nykyisten automaatti-pesukoneiden valtakauteen. Siirtyminen konetyypistä toiseen ei ole tapahtunut ennakkoluuloitta. Pyykkilaudasta, lipeäkivistä ja muuripadasta luopuminen vei aikansa.

Arveltiin, ettei kone voi tehdä puhdasta. Samaa arveltiin automaattikoneisiin siirryttäessä. Lisäksi huolena oli kustannusten nousu. Pelättiin automaattikoneen kuluttavan enemmän sähköä ja vettä ja nostavan näin pyykinpesu-kustannuksia. Emännän ajankäytölle ei kotitaloustöissä ole totuttu laskemaan kustannuksia, vaikka marttaneuvojat 1930-luvulla näin opettivatkin laskiessaan kannattaako talouteen ostaa pyykinpesukone vai käyttää siihen naistyövoimaa.

Lähteet:

Finfood/oppimateriaalia: <http://www.finfood.fi/finfood/ffom.nsf/o/>

CD77308CB49AAD00C225670F004B6252?opendocument&ryhma=2 11.3.2006

LINKO

Ensimmäiset sähkökäyttöiset lingot tulivat markkinoille samoihin aikoihin kuin pulsaattorikoneetkin. Lingon avulla pyykistä saatiin nopeasti kuivaa.

PYYKKIPOJAT

Pyykin narulle ripustamiseen kehitetty pyykkipoika on melko uusi keksintö. Niitä alettiin valmistaa 1800-luvulla, mutta maaseudulla ne olivat harvinaisia vielä 1960-luvullakin, joissain talouksissa jopa 1970-luvulla.

Pyykkipoikien materiaali oli aluksi puu. Parhainta oli haapa, joka säilyy muita puita pidempään harmaantumatta.

Ensimmäiset pyykkipojat olivat V-kirjaimen muotoisia ”haarukoita” joiden avulla pyykki painettiin naruun tiukasti kiinni. Mattoja varten oli isompia pyykkipoikia.

Nykyisin teollisuus valmistaa pyykkipoikia puun ohella muovista tai jopa metallista. Perinteisen pyykkipojan ohella on kehitelty satoja erilaisia malleja, joissa on muotoiltu milloin metallikierrettä, milloin puu/muoviosia.

Pyykkipoikakin voi olla myös keräilykohde: nettisivujen mukaan eräällä australialaisella keräilijällä on useita tuhansia erimallisia pyykkipoikia.

Pyykin ripustaminen aiemmin ulos maahan, pensaistoon tai aidalle, sittemmin naruille on suomalaiselle perheenmännälle itsestään selvyys. Ellei perheessä ole allergiaa, on pikemmin ollut sääntö kuin poikkeus liputtaa ulkona naruilla perheen pyykkipäivää. Näin ei ole kaikkialla maailmassa. Yhdysvalloissa esimerkiksi on suurimmassa osassa osavaltioita lainsäädännöllä kielletty pyykin ripustaminen narulle.

KUIVAUSRUMPU

Kotitalouksiin kuivausrumpuja alkoi ilmestyä Suomessa 1970 luvulla, mutta yleistymistä on alkanut tapahtua vasta viime vuosina. Suomessa pyykki on perinteisesti kuivattu ulkona naruilla. Pienet tilat, kiinteistöpesuloiden katoaminen, ilmansaasteet, allergiat, mukavuudenhalu, kiire yms. asiat ovat vaikuttaneet siihen, että rumpujen käyttö on alkanut yleistyä. Kuivausrumpujen hinnat ovat tippuneet ja nykyiset kondensoivat rummut eivät ole sijoitusvaatimuksiltaan niin vaativia kuin olivat hormiin liitettäväksi tarkoitetut rummut. Toisaalta rumpu vie sähköä ja monet ekokuluttajat vierastavat sitä tästä syystä.

KAULAUSLAUTA JA –TUKKI ELI KAULUULAUTA, ET.-KARJALASSA RULLOOKARTTU, RAJA-KARJALASSA KATAIPAALIKKA, RUOTSIKSI MANGELBRÄDEN

Historiaa: Kaulauslautaa ja -tukkia on käytetty pellavaisen ja puuvillaisen liinavaatteiden mankeloimiseen. Sana kaulata tulee ruotsin sanasta kavla, joka osoittaa, että lauta kotiutui Suomeen Ruotsista. Vanhimmat kaulauslaudat Suomessa ovat peräisin 1600-luvulta, jolloin viimeistään kaulaaminen on tullut yleisempään käyttöön isoissa taloissa. Museoiden kokoelmista tunnetaan neljä lautaa 1600-luvulta.

Kuvailu: Kaulauslauta on suora tai pohjasta hieman kupera leveähkö lauta, jonka pituus on vajaa metri. Itäsuomalaiset laudat ovat olleet kuperampia kuin länsisuomalaiset johtuen kahvan paikasta. Leveys on riippunut käytettävästä puusta ja alueesta. Käytännöllinen laudan leveys lienee noin 12 sentistä ylöspäin, mutta 8 senttiä leveä lautakaan ei ole ollut harvinaisuus.

Länsi-Suomessa kaulauslautaan veistettiin samasta laudasta kahva. Itäsuomalaisessa kaulauslaudassa kahva on pesukartun tapaan laudan päässä laudan jatkeena. Isossa osaa laudoista on ollut kahvan lisäksi nuppi tai laudan pituussuuntaan veistetty harjamainen kohoke, joka helpotti kaulaustyötä.

Itäsuomessa etenkin karttumaisen kaulauslaudan pohja on voitu hammastaa vaakasuunnassa paremman kaulauspidon saamiseksi. Näitä hammastettuja lautoja alettiin valmistaa vasta 1700-luvun lopussa. Vanhimmat suomalaiset laudat ovat siis hammastamattomia, samoin uudemmat teollisesti valmistetut laudat. Itäsuomalainen kaulauslautamalli levisi 1800-luvulla Krimin sodan aikana Länsi-Suomeen mm. Sammattiin ja Vähäkyröön saakka, joten länsisuomessakin saatetaan tavata hammastettuja ja/tai karttumaisia kaulauslautoja, joskaan se ei ole kovin yleistä.

Kaulaustukin pituus on yleisimmin 50-60 senttiä. Tukin sopiva halkaisija on noin 6 senttiä, mutta neljäsenttisiäkin halkaisijoita tavataan.

Tekijän taidonnäyte: Tukki veistettiin aina sileäksi, mutta kaulauslauta koristeltiin useimmiten ainakin vuosiluvulla ja/tai nimikirjaimilla. Lautaan on voitu kaivertaa puukolla näiden lisäksi raamatunlauseita, koristeleikkauksia: ornamentteja, onnea tuottavia hannunvaakunoita tai kukkakuvioita. Tällaiset leikkauksin koristetut esineet olivat maalaisyhteiskunnassa hyvin suosittuja morsius- tai friiauslahjoja, joita pojat tekivät talvipuheina. Niiden avulla osoitettiin morsianehdokkaalle kyvykkyys siistiin ja koristeelliseen työntekoon. Jos suhde ei kehittynyt vihkimiseen saakka, palautti neito lahjan antajalle takaisin, mutta sulhanen ei koskaan antanut lahjaa uudelle tytölle.

Käyttöohje: Pellavaiset liinavaatteen kaulataan kosteina, puuvillaiset siliävät useimmiten myös kokonaan kuivina. Liinavaate kiedotaan tukin ympärille tiukasti. Kaulauslaudalla painetaan kaulaustukkia penkkiä tai pöytää vasten samalla vierittäen ja näin pyykki silittyy. Lopuksi tukki vedetään vaatteen sisältä. Mikäli vaate on vielä hieman kostea, avataan rulla ja laitetaan mankeloitu liinavaate ilmastavasti kuivumaan. Kuivana kaulatessa voidaan tukin poistamisen jälkeen vaate painaa kaulauslaudalla kaappiin laittoa varten litteäksi, jolloin se on siisti kaapissa.

Pienikokoisten ja hienompien tekstiileiden kanssa käytetään erillistä kaulausliinaa, joka suojelee tekstiiliä pitämällä sen paikoillaan. Lakanat ja isot pöytäliinat voidaan kaulata ilman kaulausliinaa.

Lähteet:

Nordiska Museet 2006: www.nordiskamuseet.se kuukauden esineen esittely 7.3.2006

Suomen maatalousmuseo Sarka 2004, Kuukauden 12/2004 esineen esittely

Vuorela, Toivo, 1975. Suomalainen kansankulttuuri ss. 523-528.

Vuorela T. 1981, Kansatieteen sanasto.

Sirelius U. 1919: Suomen kansanomaista kulttuuria 1: Esineellisen kansatieteen tuloksia.

MANKELI

Mankeli on liinavaatteiden silittämiseen käytetty isohko laite, jonka silittävä teho perustuu puristustehoon. Vanhimmat mankelit olivat nk. **laakamankeleita, käsikäyttöisiä laakamankeleita kutsutaan myös työntömankeleiksi**, joissa oli pöytä ja niiden päällä hyvin raskas, esimerkiksi kivillä tai myöhemmin sementillä täytetty kansi. Myöhemmät, teolliset mallit oli valmistettu metallista, kotona valmistetut mallit olivat usein puurakenteisia.

Mankelit yleistyivät Suomessa 1800-luvun lopulla. 1900-luvun alkupuolella valmistetuissa kerrostaloissa oli lähes aina mankelihuone, jossa oli laakamankeli.

Pöydän ja kannen välissä on kaksi telaa, joista ainakin toiselle kääritään mankeloitava kangas hyvin suoraksi vedettynä ja täsmälleen viikattuna, ellei mankeli ole niin leveä, että koko kankaanleveys mahtuu tukille. Mankeloitaessa ainakin laitteen toinen pää voidaan nostaa ylös, jolloin telaa voidaan vaihtaa. Mankeloitaessa kansi lasketaan tukin päälle. On tärkeää huomata, että kansi ei missään vaiheessa pääse putoamaan alas ilman välissä olevaa tukkia, sillä kannen nostamiseen tarvitaan useampia ihmisiä. Mankelin kantta työnnetään ja vedetään ääriasennosta toiseen ääriasentoon. Laitteen suuren painon vuoksi liikettä ei tarvitse toistaa ainakaan ohuiden kankaiden kohdalla montaa kertaa. Uudemmat laakamankelit toimivat sähköllä, jolloin käyttö on kevyempää ja siitä suoriutuu yksikin ihminen. Käyttöturvallisuuden kannalta on kuitenkin parempi, jos laitetta ei käytetä yksin. Toisen käyttäessä laitetta toinen voi samalla kääriä uusia liinavaatteita toiselle tukille, sillä laitteessa on yleensä ylimääräisiä tukkeja sarjatyötä varten.

Uudemmassa **kierto- eli telamankelissa** mankeloitava vaate rullataan kahden telan välistä tai se voidaan rullata telalle, josta se sitten toiseen suuntaan rullaamalla väännetään siliämisen jälkeen pois. Myös telamankeli voi olla käsi- tai sähkökäyttöinen.

Telamankelien keveyden vuoksi siliäminen kestää jonkin verran kauempana, mutta itse toimitus on paljon kevyempää.

Molemmilla menetelmillä mankeloitaessa liinavaate on ensin **vedettävä suoraan ja oiottava** huolellisesti rypyistä sekä taiteltava mankeliin mahtuvaan leveyteen. Täydellinen lopputulos saadaan sileyden puolesta vain mankeloimalla pyykki hieman kosteana tai kostutettuna. Tämän vuoksi mankeloituja liinavaatteiden **kuivattamista varten tarvitaan teline tai tukeva, suoraksi pingotettu pyykkinaru**, jolla mankeloitu ja suoraksi avattu liinavaate voidaan kuivattaa. Yksi parhaista kostutusvälineistä on **varpuvispilä**.

SILITYSRAUTA

Pyykin silittäminen tai mankeloiminen sileäksi oli tärkeää ja emännälle ammattiylpeyttäkin tuova asia. Ennen varsinaisia silitysrautoja tärkättyjä tykkimyssyjä ja pitsejä silitettiin kiiltäviksi ja sileiksi sian torahampaalla. Saman lopputuloksen toi myös lusikan käyttö, mutta torahammasta pidettiin käyttökelpoisempana. Vanhimmat ”silitysraudat” löytyvät 400 eKr. Kreikasta, missä käytettiin pellavaisten viittojen silyksessä metallista tehtyä, lämmitettyä kaulaustukin kaltaista silitysrautaa sekä kiinasta, jossa käytettiin jäätelökauhan muotoista, metallista, hiilillä tai kuumalla hiekalla täytettävää silitysrautaa. Rautojen lisäksi voitiin käyttää esimerkiksi lasisia silittämiä. Esimerkiksi Ruotsissa, Taalainmaalla aloitettiin 1800-luvun alkupuolalla lasisten kuumalla vedellä täytettävien pullosilityttimien tuotanto. Pullosilityttin kävi hyvin myös isompien kappaleiden silykseen.

Varsinainen silitysrauta on keskiaikainen keksintö; se on suurin piirtein samalta ajalta, jolloin Gutenberg keksi kirjapainon ja Kolumbus löysi Amerikan eli 1400-luvulla. Ensimmäiset raudat olivat onttoja ja hiilillä täytettäviä. Tuohon aikaan suuri osa kansasta oli niin köyhää, että ylimääräisiä vaatekertoja ei välttämättä ollut. Oltiin tyytyväisiä, että ylipäättään oli vaatteet. Aatelisilla ja muilla rikkailla sen sijaan oli tarve esiintyä siististi pukeutuneena ja silittäminen toi uutta ulottuvuutta hienoihin silkkivaatteisiin. Laajempaan teolliseen tuotantoon silitysraudat alkoivat tulla 1600-luvulla, jolloin rautoja valmistettiin rautaruukeissa.

Suomeen silitysraudat tulivat 1800-luvulla, jolloin ne alkoivat myös yleistyä kodeissa. Esimerkiksi Joensuun kupeessa olevalla Pielisjärvellä rautojen yleistyminen alkoi 1870. Kaupungeissa ja suurimmilla kauppapaikoilla yleistyminen alkoi jo varhaisemmassa vaiheessa.

Aluksi raudat olivat hellanpäällä lämmitettäviä, irtokahvallisista ja umpimetallisista tai niissä oli sisällä aukko hiiliä tai vaihdettavaa metallimöykkyä, luotia, varten. Isoissa hiilillä lämmitettävässä raudoissa oli savutorvi, josta savu pääsi pois raudan sisältä hiilien palaessa loppuun, pienissä sitä ei tarvittu vähäisen hiilimäärän vuoksi.

Umpimetallisia rautoja saattoi kodissa olla useita, jolloin yksi oli käytössä ja muut lämpiämässä hellankulmalla. Rautoja tarvittiin useita kokoja, sillä niissä ei ollut nykyisiä reunalistoja nappeja varten tai hihaan tai taskunsuuhun uppoavaa kärkeä. Päinvastoin, raudan korkeus saattoi olla kärjestä saakka hyvinkin 10-20 senttiä. Umpimetalliset täytettävät raudat olivat myös todella painavia. Isommat räätäleiden käyttämät raudat painoivat jopa kymmenen kiloa. Niinpä kiintokahvainen ja peukalotukinen rauta oli aikoinaan ”ergonomian huippu”.

Raudan sisään vaihdettava metallinen luoti oli umpimetallista parempi vaihtoehto, sillä erillisen lämmitettävän luodin vuoksi varisnaisen silitysraudan pohjaa ei tarvinnut pitää hellanlevyä vasten ja vaatteet säilyivät puhtaina. Luodit lämmitettiin usein uunissa, umpimetallisia rautoja varten kehiteltiin hiilitäytteisiä silitysuuneja, joka voitiin tuoda silityspaikalle. Näin silittämistä ei enää tarvinnut tehdä kuumun uunin tai hellan kupeella. Luotien käytöstä syntyi, sillä usean silitysraudan hankintaa edullisempaa oli hankkia yksi rauta ja muutamia erillisiä luoteja.

Sähköllä toimivat silitysraudat patentoitiin 1882 ja ne tulivat markkinoille 1800-luvun lopulla. Tilastojen mukaan Helsingissä oli vuonna 1910 käytössä sähkösilitysrauta 13 kodissa. Vuotta myöhemmin sähkörauta löytyi jo 166 kodista. Ensimmäinen termostaatilla varustettu sähkösilitysrauta valmistettiin 1920-luvulla. Sitä ennen silittäminen sähkösilitysraudalla oli tarkkaa puuhaa, sillä rauta saattoi kuumeta niin, että tuloksena oli sileän paidan sijasta raudankokoinen reikä.

Vuosien saatossa silitysraudat ovat keventyneet ja niiden muotoilu on tullut matalammaksi.

Höyrysilitysrauta alkoi yleistyä Suomessa vähitellen 1940-luvulla, mutta varsinainen sesonki alkoi vasta paljon myöhemmin. Esimerkiksi vuonna 1958 hienosta amerikkalaisesta keittiötekniologiasta ja ruuanlaitosta innostunut Olavi Virta esitteli lehdistölle uuden keittiönsä, jossa oli mm. uusi ja moderni höyrysilitysrauta.

Nyt uusinta uutta ovat **silitysrobotit**, jotka silittävät robotin päälle puetun, vielä kostean kauluspaidan sileäksi käsin koskematta kuuma- ja kylmäpuhalluksen avulla.

Unohtaa ei myöskään sovi sitä, että uudet materiaalit, erityisesti **polyesteri** ja kudokset, kuten **trikoo**, ovat vähentäneet silittämisen tarvetta huomattavasti.

Lopuksi pitää vielä mainita se, että silittäminen on ollut ensimmäisiä ammatteja pesemisen ja kampaamisen ohella, johon kouluttamattomat naiset ovat voineet ryhtyä kodin ulkopuolella joko omassa tai toisen omistamassa liikkeessä.

Lähteet:

Hakomäki Risto, 2004, Silitysuunit, Museovirasto, Kuukauden esine,

http://www.nba.fi/fi/kansatieteelliset_silitysuuni, 25.7.2007.

Petruso Anette 2007, Made how: www.madehow.com/Volume-6/Clothes-Iron.html, 25.7.2007.

Purhonen Antti, 2004 Perheen silitysriitojen ratkaisija, Tekniikan maailma 22/2004 s. 72 (lyhennelmä <http://www.tekniikanmaailma.fi/arkisto/?y=2005&p=22&id=1369391>) 25.7.2007.

Vuorela, Toivo, 1975. Suomalainen kansankulttuuri ss. 523-528.

Välimäki Matti, 2006, Sileissä vaatteissa läpi vuosisatojen, Wanhaan aikaan palsta Helsingin Energian Reportaassi lehdessä 4/2006 s. 21, http://www.helsinginenergia.fi/media/helen/0604Helen_3.pdf 25.7.2007.

Lisälukemista:

Alpine Elaine Marie, 1998, Irons, Minneapolis, MN: Carolrhoda Books.

Walkley Christina ja Vanda Foster, 1978, Crinolines and Crimping Irons: Victorian Clothes: How They Were Cleaned and Cared For, London, Peter Owen.

PÄREKORI

Pärekori on ollut käytännöllinen vietäessä märkää pyykkiä veden äärelle huuhtomista varten, narulle kuivumaan tai kuivaa pyykkiä narulta sisälle. Ennen muoviaikakautta päre oli ainoita materiaaleja, joka oli toisaalta kevyt toisaalta kestävä. Sen lisäksi pärekori oli edullinen ja helppo valmistaa itsekin.

Pärepuuksi etsitään petäjä, josta on helppo kiskoa hyviä päreitä. Päreet saadaan tehtyä paremmin suorarunkoisesta, tiheäsyisestä puusta. Väkisin kituuttamalla kasvanut puu tiedetään parhaaksi. Hyviä tuntomerkkejä ovat lisäksi tummakuorisuus ja naavaisuus. Erityisesti etsitään oksattomia puita. Jos oksia on, niiden on oltava etelän puolella ja suorissa riveissä kasvaneita. Parasta on kuitenkin luottaa oksiin, jotka ovat pitkiä, hienoja ja alaspäin suuntautuvia, ns. makkaraoksia eli kotitekoisten lampaansuolimakkaroitten (nykyisin nakkien) näköisiä. Jo kuivumisensa aloittanut vanha petäjä kelpaa hyvin. Se saa olla vaikka sisältä ontto ja kiero, kunhan on tiheäsyinen.

Pärepuun laatu saadaan selville, vaikka puuta ei kaadeta: suunnilleen rinnan korkeudelta isketään kirveellä pystysuuntaan sentin vahvuinen pitkäkö sälö, joka ilmaisee syiden suunnan ja tiheyden. Näitä tarkastelemalla tottunut päreentekijä näkee heti, onko kyseessä päreeksi sopiva puu.

Sanotaan, että äkkinäinen saattaa pilata petäjän vielä kaataessaan. Jotkut vakkamestarit nimittäin uskovat, että pärepuu on aina kaadettava latva kotiin päin, muuten puuta ei saa keskeltä halki. Pärepuu katkotaan jo metsässä pölkyiksi, joiden pituus riippuu tehtävän korin koosta. Jäykempiä pölkyjä pehmitetään kesäkausi mutahaudassa. Sitten ne voidaan kuoria ja halkaista kahdeksaan osaan. Näitä kahdeksaa pintapuuta halotaan, kunnes saadaan sopivan ohuita liisteitä, joista varsinaiset päreet kiskotaan. Kiskomisvaiheessa liiste halkaistaan. Se on tarkkaa ja vaikeaa työtä, koska molempien päreiden olisi tultava yhtä ohuiksi. Kiskontakelvoton sydänpuu käytetään polttopuiksi.

Päreet on vielä vuoltava hyvin terävällä puikolla yhtä vahvoiksi. Tiheäsilmäisen vakan päreiden on lisäksi oltava syrjiltään ohuempia, jotta ne saadaan kudottaessa lähemmäksi toisiaan. Näin saadaan aikaiseksi loistavia käsinkiskottuja päreitä. Tänä päivänä monet kopantekijät oikaisevat ja tekevät päreet koneella. Koneella tehdystä päreestä valmistetut korit eivät kuitenkaan ole yhtä kestäviä kuin käsin kiskotut, ja niistä irtoaa usein enemmän tikkuja ja säleitä kuin. Nykyisin pärekoppia saa myös muovista valmistettuna.

Päreiden lisäksi korissa on tärkeää hyvät ja tukevat kahvat. Ne tehdään oksattomista koivun vesoista kuorimalla ja kiertämällä.

Vuorela, Toivo, 1975. Suomalainen kansankulttuuri

VARPUVISPILÄ

Varpuvispilää käytetään nykyisin lähinnä pyykin kostutukseen. Tässä ominaisuudessa varpuvispilä on saanut sumutinpulloihin ja muihin kostuttimiin verrattuna joissain tutkimuksissa jopa parhaat pisteet. Aiemmin varpuvispilällä sekoitettiin keittiössä kaikkea mahdollista kiisselistä kakkutaikinaan. Varpuvispilästä taitettuja yksittäisiä varpuja käytettiin kakun kypsyyden mittaamiseen.

Varpuvispilät valmistetaan tanakoista ja murtumattomista koivunvarvuista. Tätä varten varvut kerätään keväällä kuorenlähdön aikaan. Paras aika keräämiselle on useimmiten toukokuun puolivälin tienoilla. Kuori lähtee oikeaan aikaan kerättäessä helposti varpua kiertämällä.

Helpoiten vispilä valmistuu sitomalla varpunippu kahdesta tai kolmesta kohta. Parempi ja kestävämpi vispilä syntyy, kun päät laitetaan ennen sitomista ristiin.

Ennen vanhaan lapset valmistivat vispilöitä ja luutia aikuisten ollessa toukotöissä keväällä ennen kuin koivunlehdet olivat puhjenneet hiirenkorville. Niitä oli helppo tehdä esimerkiksi paimenessa ollessa. Myös yösjää pyytäneet kulkumiehet tekivät usein kylää kohti kävellessään varpuvispilän, jonka lahjoittivat taloon päästyä emännälle.

Joissain marttayhdistyksissä oli vielä 1950-luvulla tapana kokoontua viettämään eräänlaista kevätjuhlaa marttojen ja marttatyttöjen kanssa luonnonkauniille paikalle. Siellä tehtiin varpuvispilöitä, keitettiin kahvia ja nautittiin marttatyttöjen järjestämästä ohjelmasta.

Lähteet:

Nikulainen Tuula, Tavasti Annika, 1997, Aurinkovuosi: ympäristökäsitöiden keruu- ja työkalenteri. Gummerus, Halikko.

Kautovaara Pekka, 2002, Kättentöitä, Otava, Keuruu.

Koosteen tehnyt Kirsi Vesterbacka, Marttojen perinnetietokeskus Syreeni 2007.

